

Neža Kočnik

Zreče

DOI: 10.4312/SSJLK.60.101-111

Podobje v slovenski taboriščni in zaporniški poeziji

Prispevek analizira pesniško podobje v reprezentativnem naboru slovenske taboriščne in zaporniške poezije. Osredotoča se na motive oz. podobe iz narave. Poleg rastlinskih in živalskih podob so analizirane tudi podobe nežive narave – vse pa so predstavljene ob konkretnih primerih iz pesmi.

taboriščna poezija, zaporniška poezija, pesmi NOB, podobje, motivi narave

This article analyzes poetic imagery in a representative sample of Slovenian internment camp and prison poetry. It focuses on motifs or images related to nature. In addition to images of plants and animals, it also analyzes representations of nonliving nature, and it presents all of them using concrete examples from the selected poems.

internment camp poetry, prison poetry, Partisan poems, imagery, nature motifs

1 Uvod

Slovenska taboriščna in zaporniška poezija se uvršča v širši kontekst kulturno-umetniškega, natančneje, pesniškega – in delno tudi glasbenega – angažmaja v okvirih slovenskega narodnoosvobodilnega boja. Njena specifičnost po eni strani izvira iz oteženih okoliščin ustvarjanja in razširjanja, po drugi strani pa iz temeljnih funkcij, ki jih je taboriščna in zaporniška poezija opravljala (dokumentiranje resničnosti časa, izražanje najglobljih občutij v mejnih eksistencialnih situacijah, ohranjanje spomina na žrtve, vlivanje upanja in pozivanje h kolektivnemu upor). Vse to se odraža tudi na ravni pesniškega podobja, ki ga ni mogoče razložiti brez razumevanja širšega konteksta, v katerem je ta poezija nastajala. Avtorji so motive, ki v pesmih preraščajo v sugestivne podobe, črpali iz težkih oz. grozljivih bivanjskih situacij, v katerih so taboriščniki in zaporniki živeli ter ustvarjali, in iz upornosti, ki je povezana z njihovo neomajnostjo, notranjo močjo in vztrajnostjo, zaradi katerih so bili svoje delovanje pripravljani plačati tudi z življenjem. Prva vrsta podob je tesneje povezana s posameznikovim uveljavljanjem na individualni ravni, druga vrsta podob pa se povezuje s kolektivno identiteto, čeprav se obe v poeziji neločljivo prepletata.

Analiza obsega 18 pesmi: *Rusko dekle pripoveduje* anonimnega avtorja, *Iz Auschwitzta* Interniranke iz Solčave, *Francka piše iz internacije* avtorice Božene, *Nagrobni napis* avtorja E. S., *Komaj v Trstu smo čakale in To tloris naše je sobane* avtorice Olge, *Kdo bo odgovoril* Lojzeta Avsenaka – Radovana, *Sonet o kamnu* Borisa Fakina – Igorja Torkarja, *Požeta njiva* Manka Golarja, *Ravensbrück* Anice Kos, *Rab* Stanislava Novaka, *Casa penale* in *Lastovkam*

Slavka Orliča, *Razgled iz celice številka 7* Mete Rainer, *Izza žice* Smiljana Samca – Jožeta Slaka, *Pogovor s smrekami* Adolfa Šinkovca, *Na drevesu sred vasi* Marije Škapin in *Dete v taborišču* šteje Venceslava Winklerja.

2 Motivi iz narave

Podobje v taboriščni in zaporniški poeziji najpogosteje izhaja iz bivanjske situacije oz. stiske avtorjev in avtoric. Čeprav so si te podobne, pa so motivi iz narave, po katerih posegajo, različni. Prek njih je narava prikazana tako v pozitivni kot negativni luči, avtorsko zaznamovan pesniški subjekt se lahko (z)najde v nasprotju z naravo, hrepeni po svobodi in pogreša dom(ovino). Ob tem pa grozote iz doživete stvarnosti ne prizanašajo niti naravi.

2.1 Rastlinski motivi

Anica Kos, 51-letna interniranka v Ravensbrücku (Paternu 1997: 146), in Stanislav Novak, 19–20-letni interniranec na Rabu (Paternu 1997: 115), sta prek rastlinskih motivov oblikovala podobe menjave letnih časov, kar naznanjajo cvetje in drevesa, ki hkrati kažejo na trpljenje in smrt. V Novakovi pesmi je izraženo nasprotje med sadom, ki ga obrodi drevo, in lakoto, ki preti taboriščnikom. V nasprotju z dogajanjem v naravi, ki se ne pusti motiti, v taborišču vse stagnira, saj tu ni ne menjavanja letnih časov ne življenja.

Pomlad je zdaj doma, bezeg diši.
Gozd je zelen, zelene so planine.
Tu ni pomladi, so le bolečine in solze.
Nasilna smrt je gospodar,
vlačuga nemška je stražar.
Brez krivde krive, ponižane do dna,
le smrt je zakon, ki se za nas velja.
(Anica Kos: *Ravensbrück*, v Paternu 1997: 146–147)

Prišla jesen je v deželo,
na vsakem drevesu je sad,
a fanti odgnani so v sužnost,
kjer žejo trpijo in glad.

Jesen preljuba, bogata,
ki kmetom radost deliš,
zakaj si zdaj tako kruta,
da fante nedolžne moriš?

Ni slišati petja v vasi
razen ptičic in žab,
ker v njej ni nobenega fanta,
vsi so odgnani na Rab.
(Stanislav Novak: *Rab*, v Paternu 1997: 115)

Slavko Orlič pa v pesmi *Casa penale* prek motivov iz narave oblikuje podobo domačega kraja, Metlike.

Tiho sanjale so breze ob poti,
hrastje mogočni šumeli močno;
šmarnice bele so cvele v samoti,
ko od Metlike jemal sem slovo.

Ko sem odhajal od tiste dežele,
v kateri je meni minila mladost,
v kateri preživel sem ure vesele
in kjer sem užival ljubezni sladkost.

Nemila usoda je v cvetju mladosti
nad mano razvijala temno perot;
srce je b'lo polno nesreče, bridkosti,
bilo mi je skrito v prostore temot.
(Slavko Orlič:¹ *Casa penale*, v Paternu 1997: 102)

Devetindvajsetletni aktivist Adolf Šinkovec, ki je bil zaprt v vojaških zaporih v Cerknem (Paternu 1997: 290), v *Pogovoru s smrekami* upesni večnost narave, njeno trdoživost in obnovljivost, kar postavi v nasprotje z minljivostjo človeškega življenja, ki se je taboriščniki in zaporniki zavedajo v slehernem trenutku.

Kaj bo z vami, kaj bo z vami,
moje mlade, temne smreke,
ko mi z belimi rokami
smrt zatisne veke?

»Globlje v zemljo se vsesale
bomo s slednjo korenino,

1 20-letni kmet iz Bele krajine, med letoma 1942 in 1944 zaprt v Metliki, Ljubljani, Kopru in Passiranu.

a z vrhovi se pognale
kakor jambori v višino;
s soncem bomo se ljubile,
s pticami v jasnino pele,
moč iz rodne zemlje pile
za viharje in za strele.«

Vedra rast bo vedno z vami,
moje mlade, temne smreke,
rasle boste, ko bom v jami
jaz zaspal na veke.

(Adolf Šinkovec: *Pogovor s smrekami*, v Paternu 1997: 290)

Da narava premaga in preživi vse, celo zločinska ravnanja človeka, plastično predoči zaključek pesmi *Izza žice* Smiljana Samca.

Nocoj, ko nad zemljó vihar hrumi
in biča k tlom prihuljene šotore,
da stokajo razmajane opore
in pokajo nategnjene vrvi;

nocoj, ko še nad mano hrast ječi,
dokler od bolečin ne obnemo,
nocoj to noč naj večnostne zavore
ustavijo nam čas opolnoči!

Takrat se bo nebo do tal preklalo
in regnilo iz sebe živi plamen,
da se široko bo veselje vžgalo

in ne ostane več na kamnu kamen.
Šele potem bo skoz pepel pognalo
življenje novo rast in cvet omamen!

(Smiljan Samec – Jože Slak:² *Izza žice*, v Paternu 1997: 209)

Podobe narave so pogosto obarvane s krvjo, ki ni bila prelita le v taboriščih in zaporih, ampak tudi doma.

2 30-letni dramaturg Opere, interniran v Gonarsu, Reniciju in na Rabu (Paternu 1997: 258).

Nekje so polja krvava –
moj brat, moj oče, moj sin ...!
(Katja Špurova:³ *V tovarni*, v Paternu 1997: 316.)

Glej, deček padel je krvav na kamen
pod težkim škornjem, pod udarci biča!
Ta naša celica je živa priča.
(Meta Rainer:⁴ *Razgled iz celice številka 7*, v Paternu 1997: 216)

Kdaj pa njiva naša bo požeta?
Kdaj požeto bo krvavo klasje?
Koscev čaka poteptano polje,
saj že dolgo, dolgo žetve čas je.
(Manko Golar:⁵ *Požeta njiva*, v Paternu 1997: 274)

Prav tako je narava posejana z znamenji v spomin padlim oz. žrtvam, s čimer jih hkrati drži pri življenju.

Znamenja v gozdovih,
križi, kamni smrti
dvigajo se budno,
nemo in svareče
mrtvim nad grobovi:

»Moj je padel v loki,
moj v zeleni dragi,
ta pod starim borom,
vsí za cilj preblagi.«

Ni še konca spomenikov:

»Moj za biserno svobodo,
moj za trohico resnice,
mojih dvajset mladih levov
za človekove pravice.«

3 36-letna novinarka, internirana v taboriščih Ravensbrück in Bath (Paternu 1997: 314).

4 37-letna učiteljica, zaprta v Starem piskru v Celju (Paternu 1997: 216).

5 31–32-letni učitelj slovenščine, interniran v italijanskih taboriščih na Rabu, v Monigu in Gonarsu (Paternu 1997: 267).

Znamenja in križi,
kamni krvaveči.
Čez obzorja vrsta teče...

Mati, žena zanje prosi,
ljubica jim cvetje trosi,
oče trd jih v prsih nosi.

Čujte borce, saj ne spijo,
čujte, čujte, ko hropeč
žrtve z nami govorijo:

»Bratje, vaša je svoboda!
Mar prostost poznate pravo,
dražja je ko vse zlato,
znate ceno ji krvavo?«
Kdo, ki jih je slišal,
kdo bo mir jim storil,
kdo zatisnil veke,
kdo jim odgovoril?

(Lojze Avsenak - Radovan:⁶ *Kdo bo odgovoril*, v Paternu 1997: 222)

2.2 Živalski motivi

2.2.1 Pes

Nacistični režim je pse izkoriščal za različne potrebe. Med drugo svetovno vojno je nacistom skupno »služilo« približno 200 tisoč psov, ki so bili v koncentracijskih taboriščih uporabljeni za ustrahovanje zapornikov, lovljenje pobeglih, tudi za ubijanje (Tindol 2013: 105–113). Podobe psa v analizirani poeziji so zato pričakovano negativne in vzbujajo močne eidetične predstave, saj psi renčijo in ustrahujejo taboriščnike oz. zapornike. Hkrati pa pes prisposodblja zverinskost nacistov.

Sirena tuli in kliče na apel,
še dneva ni. Kot okostnjaki nemi
iz senc prihajamo, še v temi
na delo zbira, šteje nas birič.
Psi renčijo in sovražno žvižga bič.

6 43-letni tajnik rudnika Senovo, zaprt v celjskem Starem piskru (Paternu 1997: 220).

Ujetnik biti, to hudo boli,
po kapljicah umira srčna kri.
(Anica Kos: *Ravensbrück*, v Paternu 1997: 146–147)

Grozno renčanje dresiranih psov
in divje zmerjanje SS-arjev,
njih grozni pretep in zasmeh
bil dnevni je delež jetnikov vseh.
S pestmi so nas divje bili v obraz,
to pričajo tisoči, ne samo jaz.
(Interniranka iz Solčave: *Iz Auschwitza*, v Paternu 1997: 47)

Nato so v kazenski me dali blok
in ob jezera nasipu
obgrizel me je policijski pes.
V trebuh zasadil mi strupene je čekane.
In ko na revirju žgale so me rane,
pes lagerski je ob postelji stal,
strupeno zlobno se mi je smehljal [...]
(Anonimno: *Rusko dekle pripoveduje*, v Paternu 1997: 27)

2.2.2 Uši, stenice, bolhe

V pesmih se pričakovano pojavijo motivi oz. podobe uši, stenic in bolh, ki so bile stalne spremljevalke taboriščnikov. Bolj ali manj uspešno so potekale dezinfekcije, ki pa niso odpravile slabih higienskih razmer, zaradi katerih so se med jetniki širile bolezni, ki so pripelvale k visoki smrtnosti. Zajedavci se ujetnikom v pesmih zažirajo v kožo in jim kratijo že tako rahel spanec.

Zato na hrbtu le leživa,
dokler vsled bolh se ne zbudiva.
Hudo naj' ščiplje, leze, pika,
to so stenice - lej hudika.
Potem se praskava, vrtiva,
a končno kar nazaj zaspiva.
(Olga: *To tloris naše je sobane*, v Paternu 1997: 36–37)

Pesnica Olga, ki so jo od leta 1943 selili po več italijanskih zaporih, jih je presenetljivo »hudomušno« prikazala v dveh pesmih, ki jih je s priloženim tlorisom celic napisala kar na

toaletni papir (Paternu 1997: 36). Vendar je učinek pesmi zaradi razmer, v katerih so nastale, hkrati sarkastičen in jedek.

Bila soba mal' sekret,
uši, stenice zad' in spred'!
Štiri so blazine gnile
na cementu vlažnem ble.

Ščurkov kar je mrgolelo
pod kiblo, stolom in skodelo.
Zato najrajši smo mižale,
četudi nismo dosti spale.

(Olga: *Komaj v Trstu smo čakale*, v Paternu 1997: 39)

Nacistična propaganda je jude (in druge sovražnike režima) pogosto prikazovala kot zajedavce ali parazite, ki širijo hude bolezni (npr. tifus) in s tem ogrožajo zdravje t. i. *Volks-gemeinschaft*. Naslovnica tednika *Der Stürmer* (15. 4. 1943) tako na primer prikazuje mikroskopski pogled na kužne bacile, med katerimi so drobni simboli Davidove zvezde, sovjetskega kladiiva in srpa, ameriškega dolarja, britanskega funta ter trikotnikov, s katerimi so označevali zapornike in taboriščnike (*Der Stürmer*, 15. 4. 1943).

Zdi se, da v izbranih primerih taboriščne poezije motivi uši, stenic in bolh ne preraščajo v prisposodbe oz. simbole, ampak gre predvsem za direkten, sicer hudomušno obarvan, prikaz resničnih življenjskih pogojev v taboriščih.

2.2.3 Ptice

Pesniki podobe iz narave oblikujejo tudi s pomočjo motivov ptic, ki pomenijo zlasti željo in hrepenenje po svobodi. Lahko prinašajo vesti iz domovine ali s svobodnih oze-melj, hkrati pa pojejo o grozotah in naznanjajo smrt. Žvrgolenje in ščebetanje ptic lahko predstavlja tudi kontrapunkt zastrašujočemu renčanju psov; v pesmi Božene *Francka piše iz internacije* je med taboriščniki in pticami vzpostavljena ključna distanca, saj jih ločuje bodeča žica taborišča.

V teh barakah rjavih za nas ni pomladi -
saj ne more mimo straž in čez bodeže žice -
le tam zunaj ščebetajo ptice,
da je drevje že zeleno in cveto nasadi.

(Božena: *Francka piše iz internacije*, v Paternu 1997: 44)

Slavko Orlič je svoje hrepenenje po svobodi, ki jo utelešajo ptice, izrazil v sonetu *Lastovkam*.

Kaj letate mi lastovke tak' smelo
in birate v velike se skupine?
Mar čutite otožnost domovine,
ki zdaj zajela našo je deželo?

Že mnogo jat na jug je odletelo,
kjer tople in cveteče so doline;
in zdaj se ve, o srečne in edine,
ki vam srce v svobodi bo živelo.

Ko z vami bi jaz mogel odleteti
v dežele tam, kjer lepše sonce sije!
V prostosti zlati ko bi smel živeti

in smel poslušat' vaše melodije!
in z vami, ptice, ko bi smel zapeti,
bile bi jasne moje poezije.
(Slavko Orlič: *Lastovkam*, v Paternu 1997: 101)

Drobna ptičica, ki je nekdaj sladko žvrgolela, pa v pesmi Marije Škapin zdaj oznanjuje smrt in poje o veliki moriji.

Na drevesu sred vasi
drobna ptičica sedi,
v ranem jutru žvrgoli,
o smrti poje, glas drhti.

Pred leti tam sedevala,
kot danes je prepevala,
je pesem mehka, sladka b'la
in srce je razvnemala.
Saj bilo v njem groze ni,
ki pretresa zdaj ga in duši,
mir je plaval nad vasmí,
zdaj smrt in plamen tam mori.
(Marija Škapin:⁷ *Na drevesu sred vasi*, v Paternu 1997: 127)

7 43-letna gospodinja, zaprta v fašističnem zaporu v Vicenzi v Italiji (Paternu 1997: 126).

2.3 Motivi nežive narave

Najpogostejši motiv, ki prerašča v podobo nežive narave, je kamen, torej trda snov, ki pa jo je mogoče obdelovati. Hkrati je kamen težko uničljiv in trpežen, kar velja tudi za taboriščnike in zapornike. V pesmi *Dete v taborišču šteje* 35-letnega učitelja in mladinskega pripovednika Venceslava Winklerja, ki je bil interniran na Rabu, pa kamen pomeni zlasti lakoto taboriščnikov.

Spet samo pol žlice riža.

Dom naš nima stola, mize.

Lačno lice kamen grize.

(Venceslav Winkler: *Dete v taborišču šteje*, v Paternu 1997: 291)

Kamnu je sonet posvetil trideset in nekajletni inženir kemije Boris Fakin – Igor Torkar, trpin v taboriščih Dachau in Sachsenhausen (Paternu 1997: 297). V pesmi je očitna visoka stopnja istovetenja taboriščnika s kamnom – oba sta žrtvi trpljenja, ki ga zadaja človeška roka, oba v taborišču razpadata v trohljivi prah:

Nekoč rodila te je v mukah živa skala,
ko so ljudi kladiva te iz nje izbila,
mašina zgodaj ti mladost je razdrobila,
človeška roka te na cesto je zagnala.

In zdaj sred taborišča ždiš ko modrec sivi,
živiš sred marčne sape, rose, sonca vriskov,
sred burje, slane, dežja, sred grmenj in bliskov
drobiš se v smrt, razpadaš tiho v prah trohljivi...

Ko zbit na smrt sem dvignil te na dlan tresočo
in s sonca hotel sem za blok te skriti v travo,
si zdrknil z rok koščenih mi na cesto vročo.

In mrzlo si pogledal me s kamnito glavo:

»Predragi, tu umrem naj - cesto utrjujem!«

O, kamen, modrec sivi, drug edini, čujem!

(Boris Fakin – Igor Torkar: *Sonet o kamnu*, v Paternu 1997: 300)

V epigramu *Nagrobni napis* psevdonimnega E. S. kamen, ki opravlja posebno funkcijo nagrobnika, služi v spomin in opomin novim generacijam:

Popotnik, obrni v ta kamen oči,
pod njim zdaj evropski fašizem leži.
A buden ostani, nikar ne zaspi,
da kuga morilska se spet ne zbudi!
(E. S.: *Nagrobni napis*, v Paternu 1997: 50)

3 Zaključek

Motivi, iz katerih v pesmih vstajajo podobe žive in tudi nežive narave, so po eni strani vezani na zelo podobne bivanjske situacije in stiske trpinov v taboriščih in zaporih, po drugi strani pa so tudi medsebojno različni oz. razvejeni. Lahko kažejo na večno menjavanje v naravi, kar je hkrati prisposodba za večno menjavanje med življenjem in smrtjo, med katerima so v tako rekoč slehernem trenutku razpeti (iz)mučeni zaporniki in taboriščniki, ki v težkih in domala nemogočih razmerah na (toaletni) papir prelivajo verze.

Viri in literatura

- Der Stürmer*: <https://www.libraryofsocialscience.com/newsletter/posts/2017/2017-04-19-disease.html> (dostop 15. 4. 1943)
- NOVAK POPOV, Irena, 1986: Slovenska taboriščna poezija. *Jezik in slovstvo* 31/6. 198–204.
- PATERNU, Boris idr. (ur.), 1987: *Slovensko pesništvo upora: 1941–1945*. Ljubljana: Mladinska knjiga, Partizanska knjiga.
- TINDOL, Robert, 2013: The Best Friend of the Murderers: Guard Dogs and the Nazi Holocaust. Ryan Hediger (ur.): *Animals and War*. (Human-animal studies 15). Leide, Boston: Brill.